

ASTA RAUHALA

Aamu-sanan alkuperästä

1. Tutkimuksen taustaa

Tutkiessani nuorempaa skandinaavista lainasanakerrostumaa suomen kielessä olen käynyt läpi kolmiosaisen, vuosina 1992–2000 ilmestyneen *Suomen sanojen alkuperä* (= SSA) -teoksen kaikki sana-artikkelit ja poiminut sieltä ruotsalaisiksi tai skandinaavisiksi lainoiksi ja myös ruotsin kautta suomeen lainatuiksi todetut sanat. Vastaan on tullut monenlaisia yllättäviä ja ongelmallisia tapauksia. On ollut kiinnostavaa todeta joidenkin aivan tavallisten, jokapäiväiseen elämäämme liittyvien sanojen alkuperän edelleen olevan selvittämättä, kuten esimerkiksi *aamu*, *aurinko* ja *ilta*. Ongelmallisia ovat puolestaan sanat, joille esitetään useita eri vaihtoehtoja lainalähteeksi, eikä sana-artikkelista aina edes selviä, onko sana omaperäinen vai lainattu. Sanojen ikäkin on monissa tapauksissa jätetty mainitsematta tai sana merkitään nykyruotsista lainatuksi, vaikka se mitä todennäköisimmin on vanhempaa perua. (Vrt. Häkkinen 2003, 53.)

Ongelmallisia ovat myös ns. ekspressiivisanat, joiden äänneasu viittaa tarkoitteeseen joko ääntä imitoimalla, kuten esim. *pamahtaa* (onomatopoettiset sanat), tai sanan äänneusun voidaan ajatella olevan jollain toisella tavalla kuvaileva, olioita ja ilmiöitä luonnehtiva. Sanan äänneusun voidaan assosoida viittaavan esim. suureen kokoon, jos sanassa on pyöreitä, avonaisia vokaaleita *o*, *u*, *a*, kuten esim. *komea* (deskriptiiviset sanat). Ekspressiivisanojen mahdollista lainaperäisyyttä ei SSA:ssa ole otettu huomioon, vaikka niidenkin joukossa voi olla sanoja, joiden lainaperäisyys pitäisi voida selvittää. (Vrt. esim. Koivu-lehto 2001; Nikkilä 2002, 135.)

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena on löytää mahdollisia uusia tai täydentäviä tulkin-toja edellä mainittuihin ongelmaryhmiin kuuluville sanoille. Jos jonkin alkuperältään selvittämättömän tai epäselvän sanan skandinaavinen lainalähtöisyys on mahdollinen, tarkastelen tätä vaihtoehtoa semanttisten, äänteellisten ja levikkiin perustuvien kriteerien avulla mahdollisimman avoimesti ja puolueettomasti.

Esimerkkinä tällaisesta tapauksesta on sana *aamu*, jonka alkuperää ei toistaiseksi ole pystytty luotettavasti selvittämään. Miksi tämä yön jälkeiseen vuorokaudenaikaan viittaava suomen kielen sana on alkuperältään edelleen hämärän peitossa? Käsitellen aluksi oletuksia, joiden mukaan *aamu* kuuluisi vanhaan perintösanastoon (2.1.) tai se olisi vanhan sanan pohjalta syntynyt uusi sana (2.2.), sitten esitettyjä mahdollisia lainan lähteitä (2.3.). Seuraavassa luvussa (3.) hahmottelen lainautumismahdollisuuksia ja lopuksi esitän omat loppupäätelmäni esille tulleiden dokumenttien valossa (4.).

2. Aamu-sanaa koskevasta aiemmasta tutkimuksesta

2.1. Aamu kuuluu vanhaan perintösanastoon

Vaihtoehto 1: On esitetty olettamus, että *aamu* kuuluu sellaisenaan vanhaan perintösanastoon. Jotta tämä olettamus voisi pitää paikkansa, pitäisi löytyä todisteita *aamu*-sanan vanhuudesta eli vastineita sukukielistä. (Häkkinen 1983, 253.) *Aamu*-sanalla ei kuitenkaan ole vastineita lähisukukielissä. Esitetyt vastineet etäsukukielistä eivät myöskään ole uskottavia, niillä ei ole edes keskenään selkeää yhteenkuuluvuutta, vrt. esim. saamen *oames* 'käytetty, vanha (tavara)', mordvan *umo-*: *umok* 'kauan sitten', marin *üma-*: *ümašte* 'viime vuonna' ja unkarin *ó* 'vanha' (Collinder 1955, 2). Olettamus, että *aamu* kuuluisi vanhaan perintösanastoon ei ole uskottava, eikä sellainen käsitys myöskään ole saanut yleistä hyväksyntää (UEW 1988, 377–378; Häkkinen 2004, 20–21).

Vaihtoehto 2: *Aamu* on selitetty myös samantapaisen *ammoiin*-sanan yhteyteen kuuluvaksi (SSA:n viittaus: Ojansuu 1909, 56; SKES 1974, 2). Tuskin *aamu* myöskään kuuluu s. v. *ammoiin* mainittujen sanojen yhteyteen, vaikka niiden joukossa onkin äänteellisesti läheisiä asuja (*amut*, *aamut* 'kauan sitten'; *ammu(i)n*, *amuin*, 'aikoja sitten; saati; toki'). Varsinkaan sanojen semanttinen vertailu ei tue oletusta *ammoiin*-sanueen yhteenkuuluvuudesta *aamu*-sanan kanssa, eikä tämäkään vaihtoehto ole saavuttanut yleistä hyväksyntää. (SSA 1992, 46.)

Vaihtoehto 3: On esitetty olettamus, että *aamu* olisi hyvin vanha laina tai peräti indoeurooppalaisesta alkusukulaisuudesta todistava sana. Tämän olettamuksen mukaan *aamu* olisi indoeurooppalaisen juuren **ām-* (vrt. kr *hámar*, *hémar*, arm *aur* 'päivä') alkusukulainen (~ ural **oma* t. **ama*). (Schindler 1964, 10 173.) Jos *aamun* alkujuuret olisivat näin kaukana, sanan pitäisi silloin esiintyä jo etä- tai ainakin lähisukukielissä. Kuten edellä vaihtoehdon 1 kohdalla todettiin, *aamu*-sana ei esiinny lähisukukielissä eivätkä esitetyt etäsukukielten vastineet ole uskottavia.

Koska mikään edellä esitetyistä vaihtoehdoista ei ole uskottava, voidaan päätellä, että *aamu* on iättävä melko nuoreksi sanaksi. (Häkkinen 2004, 20–21.)

2.2. Aamu on vanhan sanaston pohjalta syntynyt uusi sana

Sanan *aamu* on selitetty myös syntyneen oletettavasta yhdyssanasta **huomenhaamu*, jossa *huomen* merkitsi 'aamua' ja *haamu* 'hämyä', ja tästä yhdyssanasta olisi alkuosa *huomen* vähitellen ruvettu ymmärtämään 'seuraavana päivänä' ja jälkiosaa (*h*)*aamu* 'auringon nousua lähellä olevana vuorokauden aikana'. Näin syntynyt satunnainen uudisilmaus *aamu* olisi sitten syrjäyttänyt vanhemman jo kantasuomesta periytyneen *huomen*-sanana, joka vakiintui vähitellen 'seuraavan päivän' nimitykseksi. (Hakulinen 1979, 393, 422.) Tämäkään selitys ei ole saavuttanut yleistä hyväksyntää, sillä on vaikea löytää todisteita oletuksen todenperäisyydestä. *Aamu* on joka tapauksessa arvioitu nuoreksi uudissanaksi, joka on ilmaantunut kieleen vasta *huomen*-sanana jälkeen suomen kielen erilliskehityksen aikana. Käsitys, että *aamu* on nuori sana, on yleisesti hyväksytty. (Häkkinen 2004, 20–21.)

2.3. Aamu on nuori laina

SSA:n sana-artikkeleiden kirjallisuusviitteissä mainitaan myös sellaisia selitysyriytyksiä, joita ei ole hyväksytty. Niitä ei välttämättä kuitenkaan käsitellä varsinaisessa sana-artikkelissa. Ehdotus, että *aamu* olisi skandinaavista alkuperää oleva laina nykyruotsin sanasta *åmme* 'höyry, sumu' tai nykyruotsin murreosanasta *ome* 'savu, palaneen käry, kevyt tuulen henki; heikko valonkajo', hylätään SSA:n sana-artikkelissa epävarmana oletuksena. Kirjallisuusviitteissä mainitaan, että oletuksen on esittänyt Ahti Rytönen artikkelissaan "Eräisiä itämerensuomen (*h*)*aim*- ja (*h*)*ām*-alkuisista sanoista".

Rytönen esittelee tutkimuksessaan aluksi joukon itämerensuomessa esiintyviä (*h*)*aim*-alkuisia sanoja, jotka hän jakaa viiteen eri merkitysryhmään. Kaikille merkitysryhmille löytyy myös skandinaaviset vastineet, jotka Rytönen useisiin etymologisiin tietolähteisiin viitaten palauttaa germaaniseen perusmuotoon **ai-ma*. Artikkelissa luetellut itämerensuomen (*h*)*aim*- alkuiset sanat (esim. *aimottaa*, *haimottaa*, *haimailla*, *haimata*, *aimailla*) olisivat siten Rytöksen mukaan germaanista alkuperää. (Rytönen 1936, 1–2.)

Skandinaavisten *ām*-alkuisten sanojen alkuperä on hämärä. Niinpä Rytönen sanookin esittävänsä ehdotuksensa kokonaan "kysymyksenluonteisina ajatuksina" (Rytönen 1936, 2). Aluksi hän esittää ruotsissa esiintyvän murreosan *ām(ma)*, *omma* ('kälmask, larv') 'kaalimato, toukka' ja norjassa samaa tarkoittavan sanan *aama* ('larve, kaalorm'). Norjassa esiintyy myös madon aiheuttaman sairauden nimitys *aamesykja* ('slags bylder som menes forvoldt ved slike larver') 'eräänlaisia paiseita, joita madon uskotaan aiheuttavan'. Islannista löytyvät sanat *ámumaðkr* 'kastemato' ja *ámusótt* 'ruusutauti'. Samaan tautiin liittyen esiintyy ruotsissa adjektiivi *åmm-blest* ('som blivit blåst av en åmma'), 'kyseisen madon puhaltamaksi joutunut ihminen tai eläin, minkä seurauksena he turpoavat ja iho tai silmät alkavat punoittaa'. Sairauden uskotaan parantuvan, jos sunnuntaina tai torstaina syntynyt ihminen puhalttaa sairasta pillimäisellä kasvin osalla (*åmme-glas*). (Rytönen 1936, 3.)

Käsiteltävänä oleva *ām*-aines esiintyy kaikissa edellä mainituissa skandinaavisissa sanoissa. Rytkönen arvelee, että tutkitut sanat voisivat kuulua etymologisesti samaan yhteyteen kuin ruotsin myös puhaltamiseen viittaava murteista löytyvä substantiivi *åmme* (’ånga, imma, ljum blåst’) ’höyry, sumu, heikko tuuli’ ja verbi *åmma* (’ånga, lukta, fläkt’) ’höyrytä, haista, tuulla heikosti’. Tähän sanueeseen voisi kuulua myös norjan samaa merkitsevä substantiivi *ōm* ’höyry, sumu, heikko tuuli’ ja verbi *ōma*, ’höyrytä, haista, tuulla heikosti’. (Hellquist II 1966, 1421.) Samaan sanueeseen Rytkönen vielä liittää norjan substantiivin *ome* (’rök, lugt av noget som bränder, solrök, varm luftning; svak lysning’) ’savu, palaneen käry, autere, lämmin tuulahdus; heikko valonkajo’. Lähtemällä olettamuksesta, että edellä mainitut *āmu*- ja *ōm*-ainekset kuuluvat etymologisesti yhteen, Rytkönen pitää mahdollisena, että *āmu*-, tarkoitteenaan myös heikko valonkajo, voisi olla suomen sanan *aamu* alkulähde. (Rytkönen 1936, 3–4.)

Etymologisista sanakirjoista saadut tiedot *ām*-sanueen alkuperästä ovat ristiriitaisia ja epävarmoja. Ruotsalainen etymologi Elof Hellquist pitää mahdollisena, että ruotsin substantiivi *åmma* ja verbi *åmme* sekä norjan substantiivi *ōm* ja verbi *ōma* ovat ablaut-suhteessa toisiinsa (Hellquist II 1966, 1421). Norjalainen etymologi Alf Torp puolestaan haluaisi johtaa norjan substantiivin *ōm* ja verbin *ōma* germaaniseen alkumuotoon **wōm*-, sanskritin *vāti* (’blåser’) ’tuulee’ ja ruotsin substantiivin *åmma* ja verbin *åmme* islannin substantiivin *eimr* (’dimma’) ’sumu’ sivupainollisista muodoista (Torp 1919, 475). Rytkönen asettuu Hellquistin kannalle. Näin *aamu*-sanankuperä selittyisi nimenomaan norjan *ome*-sanankertyksen kautta. (Rytkönen 1936, 4.) Artikkelin lopussa Rytkönen palaa kuitenkin vielä Torpin käsitykseen, jonka mukaan ruotsin sanat *åmma*, *åmme* voitaisiin johtaa islannin *eimr*- sanan sivupainollisista muodoista. Torpin linjaa seuraten ”kysymyksenluonteiset ajatukset” johtavat Rytkösen takaisin (*h*)*aim*-alkuisten sanojen luo. Hän toteaa, että germaaninen **ai-ma* voisikin esiintyä suomessa myös *ām*(~*hām*)-alkuisina muotoina. Näin sekä itämerensuomen (*h*)*aim*- että (*h*)*hām*-alkuiset sanat voitaisiin yhdistää samaan *eim*- (<*aim*-) -ainekseen kuin (*h*)*aim*-alkuiset synonyymit. Näin myös *aamu* voitaisiin johtaa sivupainollisesta *eim*- (<*aim*-) -aineksestä. (Rytkönen 1936, 4.)

Rytkösen rohkea ehdotus ei saanut kannatusta. Nyt esitellyn artikkelin valossa on ymmärrettävää, että näin kävi. Todistusketju on kovin epävarmalla pohjalla, ja vaikka hän pyrkiikin *aamun* jäljille varmuuden vuoksi kahta tietä, kumpikin selitys on lopulta vain arvailujen varassa. *Aamun* mahdollisen skandinaavisen lähtömuodon **āma*- kuuluminen yhteen ehdotettujen **aima*- tai **ōma*-lähtömuotojen kanssa ei ole uskottava. Skandinaavisten kielten etymologiset sanakirjat antavat hyvin ristiriitaista tietoa edellä esitettyjen sanojen eri lähtömuodoista ja vain varovaisia oletuksia. On kuitenkin myönnettävä, että esitettyjen itämerensuomen (*h*)*hām*-alkuisten sanojen ja niiden skandinaavisten vastineiden joukossa on monia sanoja, joilla on sekä äänteellisiä että semanttisia yhtäläisyyksiä *aamu*-sanankanssa. Rytkösen puolustukseksi on myös sanottava, että huolimatta siitä, että hän oli tiedeyhteisön vieroksuma tutkija, hän jaksoi ahkerasti julkaista tutkimuksiaan. Viime aikoina hänen ekspressiivisanoja koskevia tutkimuksiaan onkin alettu ymmärtää ja niille on annettu arvoa. Samalla ekspressiivisankatkin ovat nousseet tutkimusten kohteiksi. (Tainio 1995, 440–441; Savolainen 1999, 3, 84–89; Larjavaara 2002, 444.)

3. *Voisiko aamu tosiaan olla laina?*

Rytkösen arvelu, että *aamu* on germaanista alkuperää oleva skandinaavinen laina, on kiinnostava ja ainakin muiden selitysyriyten rinnalla semanttisesti ja äänteellisesti mahdollinen. Sanan lainaperäisyydestä todistaa se, että etäsukukielten vastineet ovat epävarmoja, ja etenkin se, ettei *aamulle* löydy vastineita lähisukukielistä. Sanan nuoruudesta taas on osoituksena se, että *aamu* ilmestyi aluksi *huomen*-sanana rinnalle synonyymina. *Huomen*-sanana vanhemmasta iästä puolestaan todistaa se, että *huomen* on selvästi ollut käytössä jo ennen *aamua*, koska se esiintyy lähisukukielissäkin. Kaikesta päätellen voidaan olettaa *aamun* omaksutun kieleemme vasta suomen kielen itsenäisen kehityksen aikana. Mutta mistä *aamu* tuli? Onko *aamu* laina vai omaperäinen, satunnainen uudissana, vai onko sitä pidettävä jäänteinä sellaisesta eurooppalaisesta kielestä, jota muinoin olisi puhuttu Itämeren alueella, mutta joka olisi myöhemmin kokonaan kadonnut (Häkkinen 1996, 166 viittaus: Ariste 1981, 13–9) vai sukulaisettomana sanana, jolla ei ole vastineita sukukielissä ja jota ei voida selittää lainaksi naapurikielistäkään (Lehtinen 2007, 244–245)?

Olettaen, että *aamu* on laina, sanan leviäminen suomen kieleen näyttää tapahtuneen lännestä, Skandinaviasta. Se on ilmeistä, kun tarkastelee sanan vahvasti länteen painottuvaa levikkiä Itämerensuomalaisessa kielikartastossa (ALFE 1). Kartan kommentaarissa todetaan: ”*Aamua*, päivän alkuosaa ilmaisevat sanat ovat itäisissä ja eteläisissä itämerensuomen kielissä *ho(o)m(m)*-vartaloisia, mutta suomessa ja inkeroisessa niiden tilalla tai rinnalla käytetään sanaa *aamu*.” Karttaan on merkitty sanojen *aamu* ja *hommik* levinneisyys. Kartasto kuvaa itämerensuomalaisten kielten areaalisia suhteita ja sitä kielenkäyttöä, joka vallitsi itämerensuomalaisissa kielissä ennen vuotta 1939, jolloin kyseisten kielten vuosituhtainen areaalinen yhtenäisyys oli vielä ehjä, yhteiskunnat vielä maatalousvaltaisia ja liikkuvuus ja sosiaalinen kerrostuneisuus vähäistä. (ALFE 1 2004, 17, 296–297.)

3.1. *Aamu paikannimistön valossa*

Vanhat paikannimet ja erityisesti vanhoista kartoista ja dokumenteista saadut luonnonpaikkojen nimet ovat etymologisessa tutkimuksessa arvokasta lähdeaineistoa (Häkkinen 1996, 170–171). Kansanetymologiset tulkinnot paikannimistä osoittavat, että ihmiset ovat menneinä aikoina miettineet nimien merkitystä ja yrittäneet tehdä niistä tarkoituksenmukaisia (Franzén 1982, 7). Esimerkiksi nimet, joita on annettu vuorille, vesistöille, saarille jne., voivat olla ikivanhaa perua. Erityisesti luonnonpaikkojen nimissä saattaa olla säilyneenä jo kantaskandinaaviselta ajalta (n. 1–800 jKr.) hyvinkin vanhoja sanoja, jotka muuten ovat pohjoismaisista kielistä hävinneet. (Wessén 1922, 13; Wessén 1979, 30.)

Ruotsissa, Itä-Göötanmaalla Vätternin itärannalla sijaitsee *Omberg*-niminen vuori. Nimi on muinaisruotsin aikana (1225–1375) kirjoitettu *Ammobærh* (Franzén 1982, 91) tai *Amobærgh* (Hellquist 1966, 730). Ruotsin valtionarkiston (Riksarkivet) SOFI-tietokannan dokumenteista löytyy vuosilukujakin: *Ammobærh* 1276–1291 ja *Amobærgh* 1426. Nykyruotsin *Omberg*-nimen alkuosa *om-* palautuu Hellquistin mukaan muinaisruotsin

substantiiviin **āma* (dimma, rök) ’sumu, savu’, joka puolestaan on nykyruotsin murteellinen substantiivi *åmme* (’ånga, imma, ljum blåst’) ’höyry, sumu, heikko tuuli’ ja verbi *åmma* (’ånga, lukta, fläkta’) ’höyrytä, haista, tuulla heikosti’ (Hellquist 1966, 730). Kyse on siis samoista muinaisruotsin **āma*-alkumuotoon palautuvista sanoista *åmme*, *åmma*, joita Rytkönen artikkelissaan arveli suomen *aamu* sanan alkulähteeksi sillä ehdolla, että norjan murren *ome* myös voidaan palauttaa **āma*-sanueeseen, jolle on annettu myös merkitys ’heikko valonkajo’.

Mikä edellä mainittujen sanojen keskinäinen suhde on, jää epäselväksi. Mahdollisuus, että ruotsin, islannin ja norjan ’kastematoa’, ’toukkaa’ ja ’sairautta’ tarkoittavat sanat ja ruotsin ’höyryä’, ’sumua’ ja ’heikkoa tuulta’ tarkoittavat sanat olisivat samaa juurta, on epävarma.

Omberg-nimen muinaisruotsin aikaisen *Amo*- tai *Ammo*-aineksen lähtömuotoa **āma* ei kuitenkaan ole kyseenalaistettu. Tämän feminiinisubstantiivin genetiivimuoto oli muinaisruotsissa *āmu*. (Wessén 1962, 94.) Genetiivimuoto **āmu* ja Agricolan *amu* ’aamu’ (Jussila 1998, 25) ovat äännerakenteeltaan identtiset. Mahdollisen lainautumisen voi määrittellä tapahtuneen muinaisruotsin (1225–1375) aikaan ja ehkä jo esikristillisenä aikana, koska suomen sanassa on *ā* säilynyt, kun taas nykyruotsin sanassa on *o/å*. Ruotsin *ā*:n äänne muutos pitkäksi *o/å*:ksi tapahtui vähitellen 1300-luvun loppupuolella (Wessén 1962, 63). (Vrt. esim. suomen *haavi*, joka on lainattu muinaisruotsin *hāv*-sanasta, eikä nykyruotsin *håv*-sanasta).

3.2. Mistä *Omberg* on saanut nimensä?

Ruotsissa tämän *Omberg*-nimisen 240 metriä meren pinnan yläpuolelle ulottuvan peruskalliovuoren ympäristössä asuvien on ainakin entisaikaan kuultu sanovan ”Det *åmmar*”, kun *Omberg* peittyi sumuun ja usvaan. Paikkakunnalla tunnetaan myös useita taruja, joiden mukaan vuorella on muinoin asunut kuningatar nimeltä *Omman*. Monet paikkakunnalla asuvat uskovatkin, että vuori on saanut nimensä kuningatar *Omman* mukaan. Paikkannimitutkija Gösta Franzénin mukaan on kuitenkin käynyt päinvastoin: ihmiset ovat luoneet taruolennon vuoren nimen mukaan (Franzén 1982, 91).

On myös ehdotettu, että *Omberg* olisi teoforinen nimi. Vuori olisi *Aman* vuori, ja *Ama* oli Odin-jumalan puoliso. Odinilla oli monia lisänimiä, yksi niistä oli *Ome*. Vuorta kutsuttiinkin *Amas*- tai *Åmasvuoreksi* vielä 1800-luvun alussa. Sellainenkin selitys on annettu, että *Ama* olisi *Amal*-nimisen hallitsijasuvun esiäiti ja että Theodor Suuri kuului tähän itägoottilaiseen *Amal*-kuningassukuun. Theodor-niminen hallitsija mainitaankin kirjoituksessa, joka on kaiverrettu lähellä *Ombergiä*, Rök-nimisellä paikkakunnalla sijaitsevaan riimukiveen. (Zachrisson 2003, 131; Bohman 1829, 4.)

On mahdotonta arvioida, mikä *Ombergin* alkuperäinen nimeämisperuste on ollut. Vanhimmat säilyneet tiedot nimestä ovat olleet *Ammo*- ja *Åmo*-alkuisia, ja ne on johdettu muinaisruotsin alkumuotoon **āma*. Mutta ovatko usva, sumu ja savu aina olleet tämän lähtömuodon tarkoite? Onko *Amobærg* ollut jo varhaiskeskijalla ’usvaan ja sumuun

peittyvä vuori’ ja ihmisten mielestä tarkoituksenmukainen nimi vuorelle? Tätä mahdollisuutta puoltaa ainakin se, että vuoren tiedetään usein peittyvän sumuun. Toinen puoli vuoresta nousee syvästä Vättern-järvestä, ja toisella puolella on Täkern-niminen hyvin matala järvi. Muinaisruotsin nimiasu oli Thugn, ja sanan *thugn* merkitys on ollut ’tulvia’ (Franzén 1982, 79). Olosuhteet usvan ja sumun kehittymiselle Ombergin ympärille ovat olleet jo ainakin muinaisruotsin aikaan olemassa.

Ajatus, että **āma-* olisi myös merkinnyt päivän sarastusta, ’aamua’, on ainakin teoreettisesti mahdollinen. Vuoren nimeämisperuste olisi ehkä jo kauan sitten voinut olla myös se, että auringon säteet valaisevat vuoren huipun ensimmäiseksi aamulla. Vuori on varmasti sijainnut samassa paikassa jo kivikaudella, ja valkeneminen yön jälkeen on aina alkanut idästä ja valaissut ensimmäiseksi vuoren laen. Paikannimitutkija Franzénin mukaan juuri tällä alueella esiintyy kiinnostava ryhmä vuorten ja kukkuloiden nimiä, jotka on nimetty sillä perusteella, että aamunsarastus tai nouseva aurinko voidaan ensiksi nähdä nimettävästä paikasta tai että aurinko tiettyinä vuorokauden aikana on nimettävän paikan yllä tai valaisee sitä. Esimerkkeinä Franzén mainitsee nimet *Middagsberget* ’keskipäivänvuori’, *Glasberget*, jonka alkuosa *glas* luultavasti ainakin tässä tapauksessa voidaan palauttaa muotoon *glad* (’solnedgång’), jolloin nimi viittaisi auringon laskuun, ja *Glasberget* olisi siis ’auringonlaskun vuori’, sekä *Nonsberget* (*non* ’tiden omkring kl 3 em.’) ’iltapäivän vuori’, so. aurinko valaisee vuoren n. klo 3 iltapäivällä (Franzén 1982, 91–93; Pamp 1988, 108).

Vuorten nimeäminen olisi siis tällä alueella toiminut eräänlaisena primitiivisenä aurinkokellona. Vuorokauden eri aikoja voitiin määrittää auringon kulloinkin valaisemien paikkojen avulla. Tähän vuorten nimien joukkoon Vätternin itärannalla sijaitseva *Amobærgh* ’aamun vuori’ sopisi hyvin.

Franzénin mainitsema Itä-Göötanmaalla esiintyvä erityinen tapa nimetä vuoria ja kukkuloita ei ole ainutlaatuinen maailmassa: ainakin saksankielisillä alueilla tunnetaan vastaavalla perusteella nimettyjä vuoria, esim. *Mittagskogel* ’keskipäivän vuori’, *Zwölferspitz(e)* (ts. ’Zwölfuhrspitze’) ’keskipäivän (= klo 12) huippu’, *Sonnblick* ’auringonkatse’, *Mittagüpf* ’keskipäivänhuippu’ (Pohl 2011, 115–124).

3.3. Semanttista vertailua ja pohdintaa

Muinaisruotsin **āma-* ja nykyruotsin *ämme- ämma-* viittaavat semanttisesti tarkoitteisiin, jotka liittyvät läheisesti *aamuun*, sanat ’höyry, usva, kevyt tuulen henki’, ’höyrytä, haista, tuulla vienosti’ kuvaavat ilmiöitä, joita voi havaita nimenomaan aamuhämärässä pimeään väistyessä juuri ennen valon kajoa. Voisiko merkityksen siirtymä ’sarastuksesta’ ja ’valon kajosta’ ’höyryyn’, ’usvaan’ ja ’kevyen tuulen henkeen’ olla mahdollinen? Assosioituvatko sanat *aamu*, *sumu*, *usva*, *kevyt tuulen henki* samaan tai lähes samaan konkreettiseen tarkoitteeseen? (Vrt. Häkkinen 2006, 45–49.) Olisiko ruotsissa käytetty vielä varhaiskeskiajalla *āma-*sanaa sarastuksen, aamunkajon merkityksessä yleisemminkin, ja se olisi sitten vähitellen muuttunut *ämmaksi*, mutta suomeen se olisi lainattu kun *ā* ei vielä ollut

muuttunut *å*:ksi? Lähtömuoto **āma*- kuuluu joka tapauksessa omaperäiseen yhteispuhjoismaiseen (sammordisk) sanakerrostumaan, ja suomen sanan *aamu* mahdollinen skandinaavinen lähtömuoto olisi voinut olla käytössä sarastuksen merkityksessä myös islannissa, norjassa, tanskassa ja jopa muinaisgootissa (vrt. Hellquist 1929, 289).

4. Päätelmät

Vuorokaudenaikojen vaihtelu ja muut säännöllisesti toistuvat luonnon ilmiöt ovat jo muinoin jäsentäneet luonnossa elävien ihmisten elämää, ja eri vuorokaudenaikojen ilmaisu ovat olleet tarpeellisia aikojen alusta saakka. Siitä huolimatta suomen kielen sanan *aamu* alkuperä on edelleen selvittämättä. Jos se on lainattu skandinaavisista kielistä, miksi sana on niistä kadonnut? Suomen kielessä on säilynyt monia vanhoja kantagermaaniakielen sanoja lähes alkuperäisessä muodossaan (esim. *kuningas*, *ruhtinas*, *neula*), kun ne taas ovat muuttuneet tai hävinneet kokonaan lainantajakielestä (vrt. Hellquist, 1929, 289; Wes-sén 1979, 29). Mutta onko *aamu* tällainen sana? Kyse on tässä tapauksessa kuitenkin mahdollisesta nuoremmasta lainasta suomen kielessä.

Aamun lähtösanaksi ehdotettu muinaisruotsin **āma* on säilynyt ruotsissa enää murresanoina *ämme*, *amma*. Suomen kieleen sana olisi voinut lainautua aikana, jolloin sana olisi vielä ollut yleisemmässä käytössä ja sen ääntämys nykyisen *aamu*-sanan kaltainen *āma*.

Suomen kielessä *aamu* on joka tapauksessa saanut pysyvän, vahvan jalansijan 'yön jälkeisen vuorokauden osan' nimityksenä, ei sattumalta vaan pragmaattisista syistä. *Aamu* on vähitellen syrjäyttänyt *huomen*-sanan suomen kielessä, kun on haluttu viitata päivän alkuosaan, *aamun* sarastukseen eikä seuraavaan päivään, mikä tehtävä taas on jäänyt aikaisemmin käytössä olleelle *huomenelle*. (Kärkkäinen 1964, 37, 39.)

Aamu on myös äänteellisesti mukautunut suomen kieleen niin täydellisesti, että sen voi helposti kokea aivan omaperäiseksi sanaksi. Näin on käynyt monille muillekin skandinaavisille lainasanoille suomen kielessä. *Aamun* alkuperä jää edelleen vain epävarmojen oletusten varaan. Toivoakseni tässä artikkelissa on kuitenkin tullut esille joitakin uusia näkökulmia, joista on apua sen syntyä selvitetessä.

Lähteet

- ALFE 1 = TUOMI, TUOMO (päätoim.): *Atlas Linguarum Fennicarum 1 = Itämerensuomalainen kielikartasto 1* 2004. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- ARISTE, PAUL 1981: *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega*. Valgus, Tallinn.
- BOHMAN, JOHAN 1829: *Omberg och dess omgifningar*. Axel Petre, Linköping.
- COLLINDER, BJÖRN 1955: *Fenno-Ugric vocabulary. An etymological dictionary of the Uralic languages*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- FRANZÉN, GÖSTA 1982: *Ortnamn i Östergötland*. AWE/Gebbers, Stockholm.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.

- HELLQUIST, ELOF 1929: *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung* I. Gleerups, Lund.
- 1966: *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Band I–II. Gleerups, Lund.
- HÄKKINEN, KAISA 1983: *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisen kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja.
- 1993: Uutta ja vanhaa etymologian alalta. *Sananjalka* 35, 165–170.
- 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2003: Suomen kielen ruotsalaiset lainat: tuloksia, ongelmia, mahdollisuuksia. MICHAELA PÖRN ja ANITA ÅSTRAND (toim.): *Kieli tienhaarassa. Juhlakirja Maija Grönholmin 60-vuotispäivän kunniaksi*, 44–57. Åbo.
- 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- 2006: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 2001: Merkillistä sananselitystä. *Tieteessä tapahtuu* 1/2001, 50–56.
- KÄRKKÄINEN, MARJATTA 1964: Aamun aikojen ilmaiseminen suomen kielessä. *Sananjalka* 6, 35–57.
- LARJAVAARA, MATTI 2002: Puhuvat sanat. *Virittäjä* 106, 444–450.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantaauralasta varhaisuomeen*. Tietolipas 215. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIKKILÄ, OSMO 2002: Suomen sanojen alkuperät päätökseen. *Virittäjä* 106, 124–136
- PAMP, BENGT 1988: *Ortnamnen i Sverige*. Femte upplagan. Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie B nr 2. Studentlitteratur, Lund.
- POHL, HEINZ-DIETER 2011: Bergnamengebung im deutschen Sprachraum. *Österreichische Namenforschung* 39, 114–124.
- Riksarkivet, SOFI-tietokanta: http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/
- RYTKÖNEN, AHTI 1936: Eräistä itämerensuomen (*h*)aim- ja (*h*)äm-alkuisista sanoista. *Kielentutkimuksen työmaalta* 1. Helsinki.
- SAVOLAINEN, MARJO 1999: *Ahti Rytkönen ekspressiivisanatutkijana. Oppihistoriallinen katsaus ekspressiivisanatutkimukseen*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. I–III. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TAINIO, LIISA 1995: Ahti Rytkönen Kielentutkimuksen työmaalla. *Virittäjä* 99, 437–445.
- TORP, ALF 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (red.): *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1986–1988. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy et. al. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- WESSÉN, ELIAS 1962: *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära*. Sjätte upplagan. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- 1979: *De nordiska språken*. Elfte upplagan. AWE/Geber, Stockholm.
- ZACHRISSON, TORUN 2003: The Queen of the Mist and the Lord of the Mountain. Oral Traditions of the Landscape and Monuments in the Omberg area of western Östergötland. *Current Swedish Archaeology*, vol. 11, 119–138.

On the origin of the word aamu ('morning')

The origin of several, rather common, Finnish words is still unknown. The present article deals with the Finnish word *aamu* ('morning'), an example of one these words. Studies on the origin of the word so far have not provided a credible explanation to the presumption that *aamu* may be a part of the old Finnic lexicon or it may have its roots in the Indo-European languages.

The proposal that *aamu* may be a Scandinavian loan had been presented by Ahti Rytkönen (1936). According to Rytkönen, *aamu* might have been derived from Scandinavian words beginning with *ām*: contemporary Swedish *åmme* and contemporary Norwegian *oom*, both meaning 'steam, mist'. Rytkönen has not received any support on his proposal.

However, from a toponomastic perspective, the article expounds upon the possibility that *aamu* may truly be a Scandinavian loan, which is supported by the word's distribution, mainly found in the western part of Finland. The name of the mountain *Omberg*, located on the eastern shore of the lake Vättern in Östergötland, Sweden, had been entered in early documents as *Ammobiærh* and *Amobærgh*. The initial element of the name stems from *āmu*, the genitive form of the Old Swedish **āma* ('mist, smoke'). In the early 19th century, the mountain was also known as *Amasberg* or *Åmasberg*. Since daybreak is first seen at the summit of the mountain, the idea that the name might have sometimes referred to a "morning mountain" is possible, at least in theory: the mountain is situated on the eastern lakeshore, and the sun rises in the east. Östergötland does have other mountains and hills named the same way: *Middagsberget* ('midday mountain'), *Glasberget* (< Gladsberget; 'sunset mountain'). Mountains and hills named in the same manner can also be found elsewhere, for example in German-language areas.

Having the assumption that the Old Swedish **āma* and its genitive form *āmu* may be the starting form of the Finnish *aamu* does not, however, clarify whether the meaning of the word had possibly originally been 'shimmer of weak light, daybreak' and whether it gradually shifted to mean 'steam, mist, light puff of wind' in Swedish. The word would have thus been borrowed into Finnish with its original meaning. As a common Scandinavian word, **āma* could have been used to refer daybreak not only in Swedish, but other Scandinavian languages as well.

Asta Rauhala
 asta.rauhala@utu.fi
 Pohjoismaiset kielet
 20014 Turun yliopisto